

ISTOČNA I JUGOISTOČNA NEKROPOLA SALONE *

ŽELJKO MILETIĆ
Filozofski fakultet u Zadru
Faculty of Philosophy in Zadar

UDK/UDC: 904(497.18) Salona
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper

Primljeno

Received :1991-01-07

Istočna nekropola funkcionira od prvih desetljeća I. st. n. e., pružajući se od Porte Caesaree do položaja Zgon nešto istočnije od Porte Andetrie. Zidani grobni areali nekropole izgrađeni su oko glavne longitudinalne komunikacije Salone, duž danas nepostojećeg rukavca rijeke Salon (Jadro). Na istok, sve do izvora Jadra, nekropola se proširila tijekom II. st., a ukapanje na tom potezu naročito je intenzivno u III. st. n. e.

Jugoistočna nekropola pruža se od lokaliteta "Pet mostova" i, preko Otoka, prelazi na lijevu obalu Jadra, prateći trasu puta prema Epetiju (*Epetium*). Na tu rimsku cestu odnose se natpisni podaci o grobnim arealima prislunjenim "*ad viam munitam*". Na nekropoli postoji kontinuitet ukapanja od I. st. do III. i IV. st. n. e., kada se ono vrši na lijevoj obali (položaji Japirko i Bašo).

Duž vicinalne komunikacije prema današnjem Vranjicu nalaze se dva manja groblja na kojima se ukapaju pripadnici zajednica u ageru. Za njihove potrebe, u kasnije doba, sagrađena je cemeterijalna bazilika na položaju kuće Jurić (Čučine kuće).

Zbog jake građevinske aktivnosti tijekom stoljeća istočno od Porta Caesaree gdje je križanje nekoliko najvažnijih salonitanskih komunikacija, dio istočne nekropole, čini se, potpuno je izbrisan. Njen jedini preostatak su dislocirani nadgrobni natpisi, pronađeni u pločnicima ulica, zidovima građevina i drugdje, prilikom pretraživanja kamenih gomila i nasipa zemlje za potrebe

* 1 Ovaj rad predstavlja prerađeni dio magistarske radnje "Topografija salonitanskih nekropola", obranjene u prosincu 1989. godine na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, pred komisijom: prof. dr. M. Zaninović, prof. dr. N. Cambi, prof. dr. N. Majnarić-Pandžić.

istraživanja episkopalnog centra početkom našeg stoljeća.²

Za te nadgrobne spomenike teško je odrediti kojoj od nekropola koje se stječu na tom položaju pripadaju: istočnoj, jugoistočnoj, sjevernoj ili ukopima duž komunikacije koja je od Urbsa vetusa tekla na sjeveroistok u ager do delmatskih naselja živućih i u rimsko doba. Određenu sigurnost zaključivanja pruža nam Bulićev podatak o udaljenostima na kojima su nađena dva ili više fragmenata jednog te istog natpisa. Obično one iznose nekoliko metara, rjeđe nekoliko desetina metara, a najveća udaljenost dva ulomka koja je bilo moguće spojiti iznosila je 200 metara.³ Sigurno su navedeni podaci primjenljivi i na udaljenosti mjesta nalaza natpisa s obzirom na njihov položaj na nekropoli. Osobito se to odnosi na nadgrobne spomenike iz suhozida, gomila i sl. izbačenih na površinu zemlje radi iskorištavanja poljoprivrednih površina (u pravilu dubokim krčenjem zemljišta za potrebe sađenja novih vinograda), jer mjesto nalaza dosta dobro odgovara njihovu prvobitnu rasporedu na nekropoli. Pretraživanjem kamene gomile na k. č. 3760, uz same kule Porte Caesaree nađeno je nekoliko nadgrobničkih natpisa istočne nekropole.⁴ Još nekoliko ih je s k. č. 3764, u neposrednoj blizini Porte Caesaree, sa sjeverne strane antičke ulice.⁵ Istočnoj nekropoli najvjerojatnije pripadaju spomenici izvučeni iz gomila i vinograda na susjednim česticama 3765 i 3766 (sl. 1).⁶

S južne strane antičke ceste natpisni ulomci pronađeni su na k. č. 3761,⁷

² F. B u l i ć, "Arheološke iskopine u Solinu i presušenje solinskog blata", *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* (dalje: VAHID), 45, 1922, str. 195; I s t i, *Po ruševinama stare Salone*, Split, 1986, str. 95; I s t i, "Scavi nella basilica episcopalis urbana a Salona durante gli a. 1905 e 1906" (dalje F. B u l i ć, "Scavi nella basilica..."), *Bulletino di archaeologia e storia dalmata* (dalje: *Bull. dalm.*), 29, 1906, str. 113 i d.

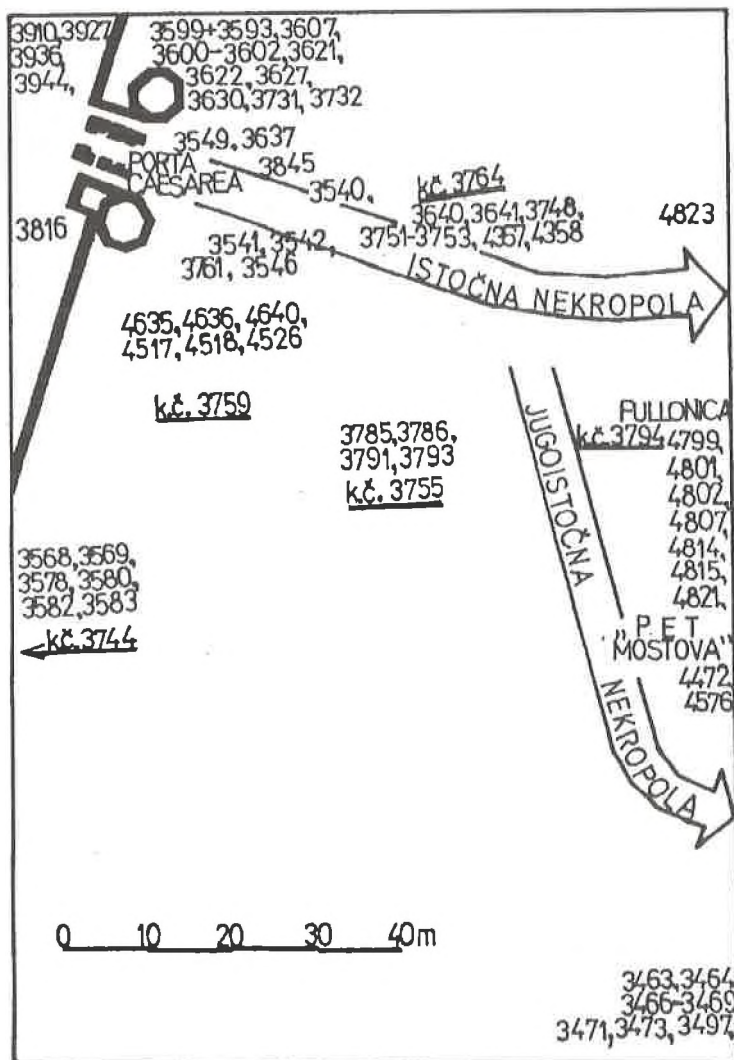
³ I s t i, "Scavi nella basilica...", str. 116 i 117.

⁴ I s t i, "Iscrizioni Inedite trovate nelle macerie delle rovine di Salona lungo la ferrovia campestree negli anni 1905 e 1906" (dalje F. Bulić, "Iscrizioni nelle macerie..."), *Bull. dalm.*, 29, 1906, str. 51 i d., A 3549, A 3637 i A 3845. (Slova "A", "B", "C" i "D" odnose se na kataloške brojeve Arheološkog muzeja u Splitu.)

⁵ I s t i, nav. dj., str. 61 i d., A 3640, A 3641, A 3748, A 3752, A 3753; I s t i, "Trovanenti antichi presso la Porta Caesarea a Salona", *Bull. dalm.*, 37, 1914, str. 79, A 4357 i A 4358.

⁶ I s t i, "Iscrizioni nelle macerie...", str. 74 i d., A 3599+A 3593, A 3600, A 3602 i dr.; str. 79 i d., A 3622, A 3627, A 3630, A 3731, A 3732.

⁷ I s t i, nav. dj., str. 57 i d., A 3761 i A 3541, a poganskog karaktera vjerojatno su i ulomci sarkofaga A 3542 i A 3546.

Slika 1

dod su s čestice 3759 slučajni nalazi nekoliko zanimljivih natpisa.⁸ Za fragmente iz gomile na k. č. 3754 i 3755, natpise s k. č. 3794 u blizini lokaliteta "Pet mostova", kao i za one s k. č. 3744 ne može se sa sigurnošću reći da pripada istočnoj nekropoli.⁹ Nekoliko sepulkralnih ulomaka nađeno je u blizini Porte Caesaree, unutar Urbsa vetusa, ali je očito da su tu dospjeli iz obližnje istočne nekropole, čiji je početak izvan istočnih bedema najstarije gradske jezgre.¹⁰

Pretraživanjem mocira uz trasu antičke komunikacije na jugoistočnom dijelu episkopalnog centra, u susjedstvu sjeverne nekropole, pronađen je nadgrobni materijal na k. č. 3744, 3787, 3784, 3877/1 i 3877/3 (sl. 2).¹¹

Nešto istočnije, uz samu sjevernu stranu antičke ceste, na k. č. 3821 zajedno s votivnim natpisom A 2175 nađeno je 1896. g.¹² nekoliko nadgrobničkih natpisa, a još ih je nekoliko, uglavnom ulomljenih, otkriveno kasnije na istom zemljištu, vlasnika Katić-Mornara.¹³ Prilikom poljskih radova 1898. g. tu su izašli na vidjelo ulomci statua, arhitekture i dosta natpisnih fragmenata.¹⁴

Nedaleko, s južne strane Vie Gabiniane, pretraživanjem kamenih gomila s k. č. 3348, 3349 i 3354 otkriveni su brojni sitni, ali kao statistički pokazatelj važni, ulomci nadgrobničkih natpisa, koji prema mjestu nalaza mogu potjecati jedino iz istočne nekropole.¹⁵

Približno na pola puta između Porte Caesaree i Porte Andetrie, istočna nekropola pruža se preko zemljišta Doca na položaju Grudine, gdje je nađeno više značajnih natpisa koji donose podatke o grobnim arealima. Većina ih je otkrivena krajem prošlog stoljeća i nemaju preciznije određeno mjesto nalaza. Zemljište je u vlasništvu Frane Grubića zvanog Škombro, a udaljeno je 150 m od sjevernih

⁸ I s t i, "Trovamenti antichi presso la Porta Caesarea a Salona", *Bull. dalm.*, 1914, str. 81 i d., A 4635, A 4636 i A 4640. I s t i, "Iscrizioni Inedite", *Bull. dalm.*, 39, 1916, str. 113-114, A 4517, A 4518 i A 4526.

⁹ I s t i, "Iscrizioni nelle macerie...", str. 37 i d., A 3780, A 3782; str. 40 i 45 i d., A 3568, A 3569, A 3578, A 3580...

¹⁰ I s t i, "Iscrizioni inedite trovate delle rovine di Salona lungo la ferovia campestre nell'a. 1907", *Bull. dalm.*, 31, 1908, str. 35 i d., A 3910, A 3927, A 3936, A 3944.

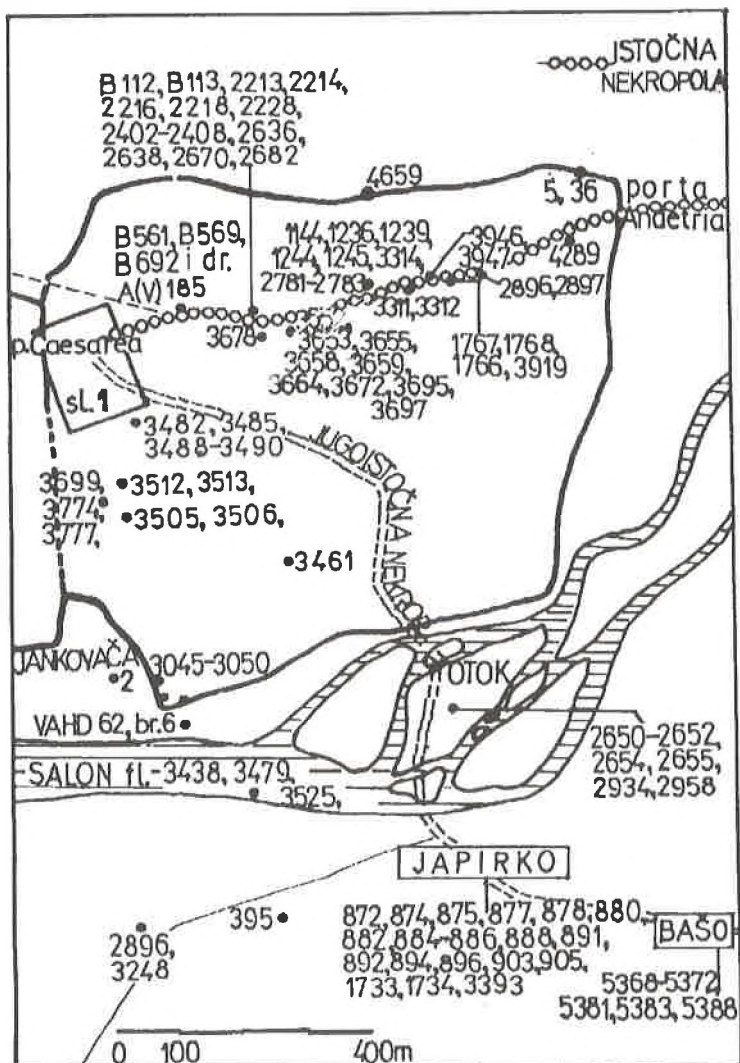
¹¹ I s t i, "Scavi nella basilica...", str. 130-133 i 133-141; I s t i, "Scavi nelle basiliche urbane di Salona durante gli anni 1907, 1908, 1909", *Bull. dalm.*, 35, 1912, str. 24 i d. Na zadnjoj spomenutoj čestici nađen je i fragment urne A V(aria) 185, s ornamentom grožđa.

¹² *Bull. dalm.*, 19, 1896. str. 161 i d.

¹³ *Bull. dalm.*, 21, 1898, str. 49 i d.

¹⁴ *Bull. dalm.*, 22, 1899, str. 128 i d.

¹⁵ I s t i, "Iscrizioni nelle macerie...", str. 212 i d.

Slika 2

perimetralnih zidina, 460 m od Porte Andetrie i 600 m sjevernije od današnjeg toka rijeke Jadro,¹⁶ što približno odgovara položaju k. č. 3281-3283 (sl. 2).

U blizini, s južne strane ceste, na k. č. 3307 otkriveno je nekoliko manjih ulomaka poklopca sarkofaga.¹⁷ Sudeći po imenu vlasnika zemljišta, možda s te čestice potječe još jedan natpis.¹⁸ Stotinjak metara istočnije od zemljišta Doca, na k. č. 3262, otkriven je dio antičke ulice koja vodi do Porte Andetrie. Put je ustanovljen u širini 1,8 m, a popločan je kamenim pločama, za što je iskorišten i nadgrobni natpis A 1767. Na istom mjestu još su pronađeni natpisi A 1766 i A 1768.¹⁹ Nekoliko godina kasnije na istom mjestu ponovo je ustanovlje popločanje antičke komunikacije.²⁰ U blizini na čestici 3266, na zemljištu istog vlasnika, prilikom poljskih radova zajedno s tri votivne are na površinu zemlje izbačen je natpis na okrugloj urni cinerariji.²¹ 1907. g. opet su na k. č. 3262 prilikom poljskih radova otkriveni brojni sitni sepulkralni natpisni ulomci.²² Malo južnije od ovog mjesta, na česticama 3312 i 3313, u posjedu istog vlasnika, pronađeno je nekoliko natpisa,²³ dok ih još nekoliko potječe približno s ovog položaja s velike k. č. 3313 (sl. 2).²⁴

Sljedeći nalazi nekropolskog materijala nedaleko su od Porte Andetrie. Tako je na k. č. 3220, na osi antičke komunikacije nađen ulomak stele,²⁵ a još jeda je s obližnje čestice 3235/1,²⁶ udaljene nekoliko desetina metara od istočnih gradskih vrata. Sudeći po imenu vlasnika zemljišta i istovremenosti nalaza,

¹⁶ *Bull. dalm.*, 10, 1877, str. 41, br. 48. *Bull. dalm.*, 10, 1877, str. 5, br. 1-5.

¹⁷ *Bull. dalm.*, 24, 1901, str. 4-5.

¹⁸ *Bull. dalm.*, 29, 1906, str. 13.

¹⁹ *Bull. dalm.*, 15, 1892, str. 53-54; str. 66, br. 40; str. 65, br. 39; str. 66, br. 41. Lokalitet je na zemljištu Ante Grgića-Barke.

²⁰ *Bull. dalm.*, 19, 1896, str. 81 i d.

²¹ *Bull. dalm.*, 19, 1896, str. 84, A 2208.

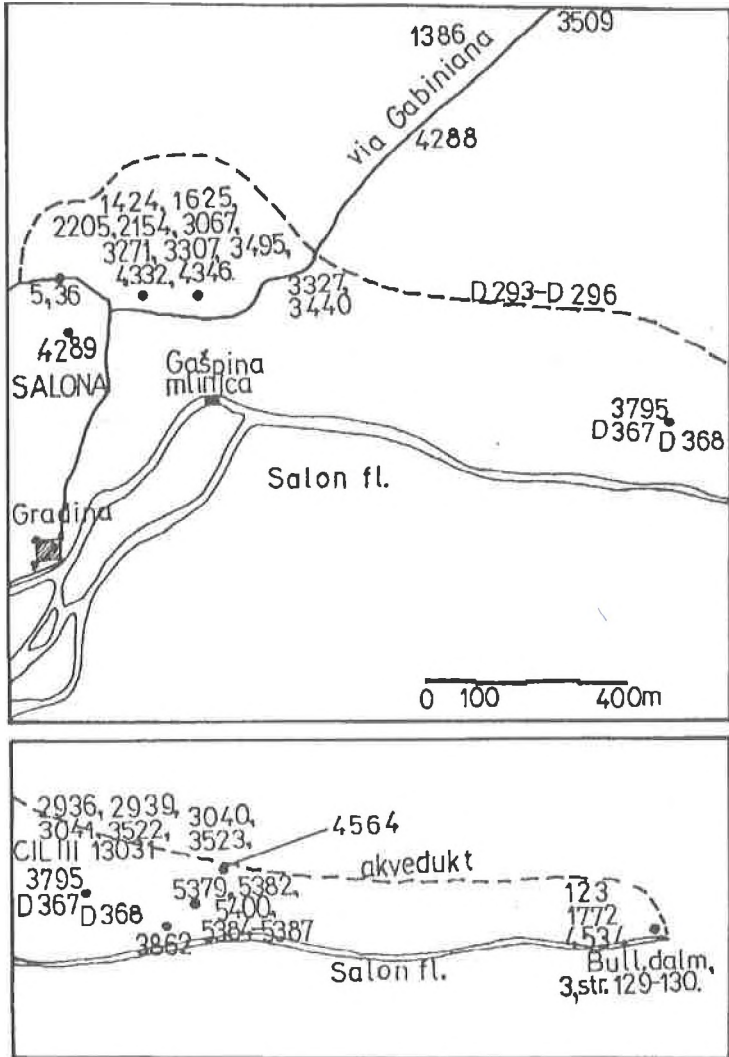
²² *Bull. dalm.*, 33, 1910, str. 66 i d.

²³ *Bull. dalm.*, 29, 1906, str. 12 i d.

²⁴ Katastarska čestica 3313 velike je površine i rasparcelizirana je u manje dijelove, kojih su vlasnici razne osobe. Bulić ne navodi uvijek s koje je podčestice nalaz, već donosi samo ime vlasnika. Stoga nije uvijek moguće najpreciznije utvrditi položaj nalaza, već s greškom od nekoliko desetina metara. (*Bull. dalm.*, 1901, str. 130-131, A 2897, A 2898.)

²⁵ *Bull. dalm.*, 39, 1916, str. 105, A 4289.

²⁶ F. B u l i ć, "Iscrizioni Inedite", *Bull. dalm.*, 39, 1916, str. 111, A 4462.

Slika 3

vjerojatno je na istom mjestu nađen i vojnički natpis A 4644.²⁷

Prilikom Carrarinih istraživanja sjeveroistočnog poteza salonitanskih bedema kao jednostavan materijal pronađeno je uzidano u četvrtoj kuli sjeverno od Porte Andetrie nekoliko nadgrobničkih natpisa, vjerojatno preuzetih iz dijelova istočne nekropole, nakon što su oni izgradnjom zidina ušli u gradski opseg.²⁸ Sljedeći nalazi su *extra moenia* i neko vrijeme prate trasu rimske ceste prema Andetriju. U neposrednoj blizini gradskih vrata na položaju Bilankuša, u novije vrijeme rovokopačem su iz dubine oko 4 metra izbačene dvije stele vojnika VII legije.²⁹

Na lokalitetu Zgon, uglavnom na zemljištima obitelji Bubić, s nadimkom Topo, koja su udaljena nekoliko stotina metara istočno od bedema, u više navrata pronalazeni su spomenici istočne nekropole. 1895. g. braća Bubić-Topo otkrili su, oko 300 m istočno od Porte Andetrie, na k. č. 5615/4, na dubini 1 m, sarkofag Ulpije Celerine.³⁰ Sarkofag je pronađen *in situ*, tj. u samoj nekropoli (sl. 3). U susjedstvu ovog zemljišta na k. č. 5615/3, braće Josipa i Marina Bubića, udaljenoj 400 m sjeveroistočno od Porte Andetrie i oko 500 m sjeverno od Gašpića mlinice na okuci Jadra, pronađeni su antički zidovi, brojni fragmenti sarkofaga i drugi materijal.³¹ Gotovo sigurno riječ je o jednom ili više grobnih areala, poput onih na zapadnoj nekropoli. U neposrednoj blizini, na zemljištu Joze Bubića, kraj ceste koja vodi u Klis, nađene su stele CIL III 14801³² i A 3271,³³ nadgrobni natpis na masivnoj kamenoj ploči A 3307³⁴ i natpis A 4332.³⁵ Iz ovog područja nekoliko je sepulkralnih spomenika za čije mjesto nalaza se dosta neodređeno navodi "izvan

²⁷ I s t i, nav. dj., str. 125.

²⁸ F. C a r r a r a, *Topografia e scavi di Salona*, Trieste, 1850, str. 163, 164 i prvi natpis na str. 165.

²⁹ N. C a m b i, "Salona i njene nekropole" (dalje: "Salona-nekropole"), *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* (dalje: *RFFZ*), 25(12), 1985-86, str. 80 i d.

³⁰ F. B u l i ć, "Il sarcofago di Ulpia Celerina", *Bull. dalm.*, 19, 1896, str. 65-68.

³¹ I s t i, "Trovamenti antichi suburbani a Salona", *Bull. dalm.*, 34, 1911, str. 70-71.

³² *Bull. dalm.*, 25, 1902, str. 130, A 3067.

³³ *Bull. dalm.*, 27, 1904, str. 93.

³⁴ *Bull. dalm.*, 29, 1906, str. 11.

³⁵ Spomenimo da je na istom zemljištu 1910. g. pronađen termalni cipus A 4346, koji označava granicu nekog posjeda, mocire ili sl. (V. F. B u l i ć, "Iscrizioni Inedite", *Bull. dalm.*, 39, 1916, str. 108.).

zidina Salone, nedaleko Porta Andetria” ili “nađeno na lokalitetu Zgon”.³⁶

Nakon što se prilično pravocrtno kretala od Porte Caesaree kroz Porta Andetria i još nekoliko stotina metara istočno od Salone, podudarajući se djelomice sa suvremenom cestom prema Majdanu, via Gabiniana skreće dosta oštro prema sjeveru, prelazi donji dio potoka Rupotina, te između njega i potoka Kamenica, preko uzvisine Bili brig ide u pravcu Klisa.³⁷ Čini se, međutim, da nekropola u ovom dijelu više ne prati tu rimsku cestu. Naime, na dionici nakon zavoja, duž antičke ceste nađeno je svega nekoliko nadgrobnih natpisa,³⁸ dok od spomenutog loma komunikacije duž desne obale Jadra, sve do njegovog izvora, nađena je množina natpisa, grobova i drugog karakterističnog materijala, što navodi na zaključak da se istočna nekropola nastavljala duž neke druge komunikacije, koja se odvajala od glavnog puta, prateći tok rijeke do izvora, a vjerojatno se nastavljala i dalje spajajući se sa komunikacijom Salona - Epetium. Ovim se ne isključuje postojanje ukopa duž ceste prema Andetriju, ali prema količini i raznovrsnosti materijala nekropola u smislu organiziranog grada mrtvih pružala se duž ceste na desnoj obali rječice Jadro.

Uključivši i potez u kasnijem istočnom dijelu grada, uz danas nepostojeći rječni rukavac, u dužini oko 4 km nekropola se pružala *secus flumen Salonem* sve do njezina izvora (sl. 3).

Južnije od mjesta gdje via Gabiniana naglo skreće prema Klisu, na okuci Jadra gdje se nekoć odvajao spomenuti rukavac, Gašpina je mlinica, u kojoj je kao nadvratnik uzudana nepublicirana stela Prostinije Prokule, približno iz trajanskog doba.³⁹

Sljedeći nalazi istočne nekropole leže više stotina metara istočnije.

³⁶ *Bull. dalm.*, 14, 1891, str. 7, br. 4, A 1625. *Bull. dalm.*, 19, 1896, str. 129, A 2205. *Bull. dalm.*, 29, 1906, str. 228, A 3495, sa zemljišta S. Grubišića. *Bull. dalm.*, 11, 1888, str. 145, br. 94, A 1424 vojnički je natpis nađen nedaleko Porte Andetrie.

³⁷ Za trasu ceste v. *Bull. dalm.*, 26, 1903, str. 117 i d.; L. J e l i ć, F. B u l i ć, S. R u t a r, *Guida di Spalato e Salona*, Zara, 1894, Arheološki karta Solina i okolice.

³⁸ *Bull. dalm.*, 28, 1905, str. 133, A 3440, na lokalitetu Mezanovac na granici katastarskih općina Klis i Salona. *Bull. dalm.*, 39, 1916, str. 105, A 4288, na lokalitetu Bili brig, na zemljištu I. Gizdića. *Bull. dalm.*, 11, 1888, str. 65, br. 25, A 1386, natpis je nađen 1250 m sjeveroistočno od bedema Salone, na zemljištu Pleština, između potoka Rupotina i Kamenica, s lijeve strane ceste Salona-Klis. *Bull. dalm.*, 28, 1903, str. 155, A 3509, na lokalitetu Kosica, uz antičku cestu, na zemljištu P. Pleštine. *Bull. dalm.*, 27, 1904, str. 143, A 3327 manji je ulomak s lokaliteta Mezanovac blizu antičke ceste, istočno od mlina Gašpić.

³⁹ N. C a m b i, “Salona - nekropole”, str. 80.

Krčenjem vinograda braće Uvodić, na lokalitetu "Kod Rike", udaljenom oko 1450 m od izvora rijeke Jadro i 100 m južno od akvedukta Salone, nedaleko od kamenog mosta i mlina Vidović, pronađene su amfore, kamene ploče grobova, fragmenti tegula i imbreksa, spaljene kosti, fragmenti akroterija sarkofaga (D 367 i D 368), kao i keramičke urne.⁴⁰

Nedaleko, na zemljištu Natale Uvodić, otkriven je ulomak nadgrobnog natpisa A 3795, a još istočnije četvrt stoljeća ranije pronađen je anepigrafički sarkofag.⁴¹ Također na lokalitetu "Kod Rike" u blizini akvedukta, sjeverozapadno od mlina Vidović, početkom stoljeća nađeni su brojni nadgrobnici natpisi.⁴² Na istom mjestu pola stoljeća ranije pronađen je sarkofag s natpisom, kasnije prebačen blizu izvora Vilobunje u katastarskoj komuni Mravince;⁴³ kao i dvije stele A 3522 i A 3523.⁴⁴ S istog mjesta je i anepigrafički sarkofag s portretima u nišama sanduka, pronađen 1905. g.,⁴⁵ a iste godine iz nekog zida blizu rijeke, u blizini mlina Vidović izvađen je veći ulomak sarkofaga s dijelom natpisnog polja.⁴⁶

Na položaju Ljubinac u blizini Vidovića mosta, prilikom radova za novi vodovod tvornice Jugovinil 1949. g., pojavio se materijal iz nekropole. Nađene su urne, grobovi s amforama i više cjelovitih natpisa (sl. 3).⁴⁷

Malo istočnije od Vidovića mosta, prema izvoru Jadra, otkriven je fragment kvadratne urne cinerarije s natpisom.⁴⁸

Istočnoj nekropoli, vjerojatno nekom mauzoleju, pripadali su reljefi s prikazom morskih božanstava i mitoloških bića, kao i jedan s poljskom scenom, sekundarno upotrebljeni kao pokrovne ploče akvedukta.⁴⁹

⁴⁰ F. B u l i ć, "Due coperchi di sarcofagi marmorei trovati a Salona", *Bull. dalm.*, 30, 1907, str. 99-101.

⁴¹ I s t i, nav. dj., str. 99.

⁴² *Bull. dalm.*, 24, 1901, str. 125 i d., A 2936 - A 2939, A 3040, A 3041.

⁴³ *Bull. dalm.*, 15, 1892, str. 81, br. 47, CIL III 13031.

⁴⁴ I s t i, "Iscrizioni Inedite - Ager Salonitanus (Klis-Clissa, Mravince)", *Bull. dalm.*, 28, 1905, str. 156 i d.

⁴⁵ I s t i, nav. dj., str. 156 i d., D 308.

⁴⁶ *Bull. dalm.*, 31, 1908, str. 71, A 3862.

⁴⁷ D. R e n d i ć-M i o č e v i ć, "Neue Funde in der altchristlichen Nekropole Manastirine in Salona", *Archaeologia Jugoslavica*, 1, 1954, str. 55 i d.; I s t i, "Novi i neobjelodanjeni natpisi iz Dalmacije", *VAHD*, 53, 1950-51, str. 218 i d.

⁴⁸ *Bull. dalm.*, 38, 1915, str. 39, A 4564.

⁴⁹ N. C a m b i, "Salona - nekropole", str. 78-79; J. B e r v a l d i, "Tre bassorilievi sepolcrali nel Museo di Spalato", *Bull. dalm.*, 34/1911, str. 76 i d., tab. X-XII. Kataloški brojevi reljefa su D 293-D 295.

Sljedeća pojava materijala istočne nekropole blizu je izvora rijeke Jadro, na lokalitetu "Pod kućetinom" u blizini akvedukta Salone, gdje je, osim jedne votivne are pronadeno i nekoliko nadgrobnih natpisa.⁵⁰ U pod crkve sv. Jurja na granici katastarske komune Klis uzidan je veći ulomak prednje strane sarkofaga.⁵¹

Nažalost, šire područje lokaliteta Majdan zauvijek je uništeno kopanjem tupine za tvornice cementa.

Organizacija i razvoj nekropole

Sustavnih istraživanja istočne nekropole nije bilo, ali natpisni podaci daju nam mogućnost zaključka da je bila organizirana na sličan način kao i zapadna. Na nekoliko mjesta duž istočne nekropole nađeni su natpisi s podacima o veličini grobnih areala, koji su sličnih dimenzija kao i oni na zapadnoj nekropoli.⁵² Istočnoj nekropoli vjerojatno pripada ulomak većeg dijela prednje plohe sarkofaga A 4526, nađenog na k. č. 3759 jugoistočno od Porte Caesaree, s navedenim dimenzijama grobnog areala: IN F(ronte) P(edes) XIIIX IN A(gro) P(edes) XIIIX.⁵³ Na fragmentarnom natpisu B 583, nađenom oko 100 m istočno od Porte Caesaree preostali su vrlo oštećeni podaci o dimenzijama grobne parcele: IN FRONT/e pedes... in agro pedes.../.⁵⁴ Na poznatom natpisu A 1245 donose se mjere jedne nepravilne parcele, dužine na pročelju XXXXV stopa, straga XXXXII stope, lijevo od spomenika (vjerojatno južno) XLVII *semis*, te sjeverno - *in agro* (vjerojatno desno) XVI stopa. Na natpisu se spominju pojmovi *iter*, *ambitus*, *actus* i *aditus*, koji označavaju različite načine pristupa grobu i komuniciranja unutar grobnog

⁵⁰ *Bull. dalm.*, 3, 1880, str. 129, br. 36 (votivna ara); str. 130, br. 37, 38 (A 123) i 39. Tkđ. natpisni ulomak A 1772, v. u *Bull. dalm.*, 15/1892, str. 98, br. 55.

⁵¹ F. B u l i ć, "Iscrizioni Inedite", *Bull. dalm.*, 38, 1915, str. 37, A 4534.

⁵² Usporedi s natpisima zapadne nekropole na kojima su dimenzije grobnih areala: A 27 (CIL III 2019) - /in fr p... in agr/ P XX; A 88 (CIL III 2097) - IN FRONTE P XX I/n a/GRO P XXX; A 195 (CIL III 9459) - IN FR PED XXII; A 785 - IN FR P XXVI/...i/N AGR P XX/... Za posljednjeg v. *Bull. dalm.*, 1, 1878, str. 129, br. 49. Tkđ. sljedeći natpisi: F. B u l i ć, "Il monumento sepolcrale di Pomponia Vera estratto delle mura perimetrale dell'antica Salona", *Bull. dalm.*, 26, 1903, str. 12, A 3031 (CIL III 14775) - IN F P XV IN A P XX/...; I s t i, "Escavi nella necropoli antica pagana di Salona detta Hortus Metrodori negli anni 1909 e 1910", *Bull. dalm.*, 33, 1910, str. 41, A 4365 - IN F PD XVI IN AGRO P X. Dimenzije s natpisa podudaraju se s veličinama grobnih areala otkrivenih iskapanjima.

⁵³ *Bull. dalm.*, 39, 1916, str. 114.

⁵⁴ F. B u l i ć, "Scavi nella basilica...", str. 136.

areala.⁵⁵

Malo istočnije, na k. č. 3313 nađen je fragmentarni natpis A 2898, na kojem je sačuvana dimenzija ...i/N AG(ro) P(edes) XXX.⁵⁶ Sudeći prema kvaliteti i duktusu slova čini se da je spomenik iz ranije epohe, vjerojatno iz I. ili početka II. st. Stotinjak metara sjevernije, prilikom izvođenja poljskih radova na čestici 212, u blizini jedne od kula bedema, otkriven je natpis A 4659, datiran u prvu pol. I. st.⁵⁷ Na spomenuto mjesto natpis je vjerojatno dospio s istočne nekropole. Navedena je pročelna dužina parcele u iznosu XX stopa, te širina XXX stopa.

Oko 250 m sjeveroistočno od Otoka nalazi se lokalitet Gradina, s turskom utvrdom u zidove koje su ugrađeni brojni rimski natpisi, pronađeni za vrijeme iskapanja koje je vodilo društvo "Bihać".⁵⁸ Množina pronađenih natpisa, ali i fragmentiranost masivnijih spomenika kao rezultat namjernog razbijanja radi lakšeg transporta, upućuju na zaključak da su donijeti s nekog drugog mjesta, odnosno da potječu iz istočne nekropole. Naime, N. Cambi je aru A 4407 Marka Titija vojnika VII legije, nađenu na Gradini, povezo s vojničkim stelama s Bilankuše, pretpostavljajući postojanje vojničkog groblja na dijelu istočne nekropole.⁵⁹ I za sepulkralni cipus A 4511 nađen na istom lokalitetu može se samo pretpostaviti da potječe s istočne nekropole. Na sačuvanom dijelu natpisnog polja spominje se pristup (*aditus*) grobu unutar grobnog areala, čija je jedna dimenzija, ona in fronte VI stopa, a veličina *in agro* nije poznata.⁶⁰ Slobodan pristup (*aditum liberum*) do groba spomenut je na natpisu A 36, uzidanom u IV. kulu sjeverno od Porte Andetrie.⁶¹

Izvan salonitanskih bedema na lokalitetu Zgon, otkriven je natpis A 2205, gdje su dimenzije grobnog areala XX (na pročelju) s XXV (sa strane) stopa.⁶²

⁵⁵ I s t i, "Iscrizioni Inedite", *Bull. dalm.*, 9, 1886, str. 41, br. 48 (CIL III 9315). N. C a m b i, "Salona - nekropole", str. 80-84.

⁵⁶ *Bull. dalm.*, 24, 1901, str. 130.

⁵⁷ *Bull. dalm.*, 37, 1914, str. 58-59.

⁵⁸ F. B u l i ć, "Trovamenti antichi romani e medioevali a Gradina di Salona", *Bull. dalm.*, 36, 1913, str. 3 i d.

⁵⁹ N. C a m b i, nav. dj., str. 80-84.

⁶⁰ F. B u l i ć, nav. dj., str. 16.

⁶¹ CIL III 2245. F. Carrara, *Topografia e scavi di Salona*, Trieste, 1850, str. 163. Spomenimo da se i na ulomku velike baze sa zapadne nekropole navodi slobodan pristup do groba (*aditum liberum*), čija je veličina *in agro* VI stopa, v. *Bull. dalm.*, 1, 1878, str. 147, br. 60.

⁶² *Bull. dalm.*, 1, 1878, str. 147, br. 60.

Na zemljištu Jozе Bubića, tkđ. na lokalitetu Zgon, pronađena je stela A 3067, koja je stajala na grobnoj parceli veličine XV (*in fronte*) s XX (*in agro*) stopa.⁶³ Istočnije, na položaju Ljubinac, nedaleko od Vidovića mosta nađen je titulus A 5400, s navedenim dimenzijama grobnog areala XV (*in fronte*), odnosno L (*in agro*) stopa.⁶⁴

Analogno zapadnoj nekropoli, za koju je očito da se dimenzije navedene na natpisima odnose na veličinu zidanih grobnih areala, možemo zaključiti da je istočno groblje bilo organizirano kao niz obzidanih grobnih parcela, koje su se pružale duž glavne osi, ceste prema Andetriju. Već izuzetna važnost ove prometnice, koja Kliškim prolazom vodi u unutrašnjost, a na svom ishodištu spaja se s drugim važnim komunikacijama, navodi nas na pretpostavku o planskoj izgradnji nekropole duž nje, što će, vjerujemo, buduća arheološka istraživanja potvrditi. Ostaci arhitekture na položaju Zgon, na k. č. 5615/3 vjerojatno predstavljaju jedan ili više grobnih areala, jer je na istom mjestu nađena veća količina grobnog materijala.⁶⁵

Točnije vrijeme ukapanja na nekropoli teško je odrediti prema malobrojnim sačuvanim ranim nadgrobnim natpisima. S lokaliteta Doca potječe natpis A 1244, koji po lijepoj kapitali, tročlanog imenskoj formuli i kompoziciji natpisa možemo okvirno datirati u drugu pol. I. ili na poč. II. st. S istog mjesta potječe natpis A 1245 (CIL III 9315), koji se datira u ranije I. st. n. e.⁶⁶

Na položaju Bilankuša u neposrednoj blizini Porte Andetrie nađene su dvije velike stele: Kvinta Valerija, vojnika VII. legije, i Kvinta Metija Valensa, vojnika sedme legije Klaudije Pie Fidelis. Prva stela nastala je prije Skribonijanove pobune 42. g. a druga nakon tog datuma. Ove dvije stele povezane s nalazom, na Gradini, sepulkralnog cipusa Marka Titija tkđ. vojnika VII legije, (uz spomenutu pretpostavku da su nalazi s lokaliteta Gradina preuzeti s istočne nekropole) dovele su do ideje o postojanju strukovnog groblja unutar istočne nekropole.⁶⁷ Da je neposredno izvan bedema, u okolici Porte Andetrie ono

⁶³ *Bull. dalm.*, 25, 1902, str. 130.

⁶⁴ D. R e n d i ć-M i o č e v i ć, "Novi i neobjelodanjeni natpisi iz Dalmacije", *VAHD*, 53, 1950-51, str. 220-221.

⁶⁵ *Bull. dalm.*, 34/1911, str. 70-71. Osobito zahvaljujem prof. dr. N. Cambiju za usmeni podatak o postojanju vidljivih ostataka grobnih areala na istočnoj nekropoli, sjevernije od tzv. "Šuplje crkve", koje je registrirao uvidom na terenu. Ovi ostaci vjerojatno su istovjetni onima spomenutim u literaturi.

⁶⁶ *Bull. dalm.*, 10, 1887, str. 5, br. 1. N. C a m b i, nav. dj., str. 78.

⁶⁷ N. C a m b i, nav. dj., str. 80-84; F. B u l i ć, "Trovamenti antichi romani e medioevali a Gradina di Salona", *Bull. dalm.*, str. 14, A 4407. Cipus datiramo, na temelju nedostatka sigli DM, nedostatka cognomina vojnika i nedostatka počasne titule *C. p. f.* u prva desetljeća I. st. n. e.

postojalo predviđeno za pokapanje vojnika VII. legije detaširanih na službu u glavni grad provincije, potvrđuje i stela vojnika iste jedinice Gaja Asurija, koja je nađena na tom prostoru u prošlom stoljeću.⁶⁸

Vjerojatno je s istočne nekropole, iako nađen nešto sjevernije, na k. č. 212, uz gradske bedeme, natpis oslobođenika Lucija Kurija Sosibija.⁶⁹ Postojanje tročlane imenske formule, ali i nedostatak sigli D M, te duktus slova, elementi su za datiranje natpisa u ranije I. st. n. e.

Najranijim ostacima istočne nekropole pripada i materijal iz I. st. istražen u istočnom dijelu grada nedaleko od Porte Andetrie. Jelić samo spominje ta iskapanja uspoređujući ih s onima 1826-27. g. na lokalitetu Martinčevo, na spoju zapadne i sjeverne nekropole unutar zapadnog gradskog proširenja. On navodi da su istraživanja bila 1859. g. dok je na popratnoj karti označena godina 1850.,⁷⁰ što se čini vjerodostojnijim, jer su prethodne 1849. g. istraživana obližnja Porta Andetria.

Vidimo da je nekoliko najranijih natpisa datirano u prva desetljeća I. st. n. e., a potječu s položaja Docca, približno u središtu Urbsa orientalis, te s položaja Bilankuša izvan gradskih bedema u neposrednoj blizini istočnih gradskih vrata. Očito je početak izgradnje istočne nekropole približno istovremen nastanku sjeverne i zapadne nekropole.⁷¹ Podaci o dimenzijama i izgledu grobnih areala što nam ih pružaju natpisi, istraživanja zapadne nekropole i rijetki arhitektonski preostaci ostalih nekropola, te osobito činjenica o kratkom vremenskom razmaku u kojem su salonitanske nekropole nastale, upućuju nas na zaključak da je do istovremene izgradnje došlo zbog provođenja jedinstvene oblikovne zamisli kojom su značajno promijenjene i obogaćene urbanističke vizure Salone.

Iako je pronađeno dosta epigrafičkih i drugih grobnih ostataka, na potezu nekropole istočnije od lokaliteta Zgon, preko položaja Kod rike - Vidovića most - Ljubinac, sve do izvora Jadra nisu ustanovljeni ovako rani spomenici i uopće

⁶⁸ *Bull. dalm.*, 11, 1888, str. 145, br. 94, A 1424. O postojanju jednog ili više grobnih areala oko *Porta suburbia I*, na kojima su pokapani isključivo vojnici VII. legije v. Ž. M i l e t i ć, "Sjeverna salonitanska nekropola", *RFFZ*, 29 (16), 1989/90, str. 179 i 180.

⁶⁹ *Bull. dalm.*, 37, 1914, str. 58-59, A 4659.

⁷⁰ L. J e l i ć, F. B u l i ć, S. R u t a r, *Guida di Spalato e Salona*, Zara, 1894, str. 27, Tloris grada Solina, položaj označen s "O-4". Ako je točno da su istraživanja provedena na ovom mjestu 1850. g., možda je tada pronađen natpis A 64 (CIL III 2057), za koji se navodi da je iste godine otkriven. Pretpostavku treba koristiti veoma obazrivo.

⁷¹ O datiranju v. N. C a m b i, nav. dj., za istočnu nekropolu osobito str. 78. O datiranju zapadne nekropole usporedi Ž. M i l e t i ć, "Murazzo zapadne salonitanske nekropole", *RFFZ*, 28(15), 1988/89, str. 67-69. O datiranju sjeverne nekropole I s - t i; "Sjeverna salonitanska nekropola", *RFFZ*, 29(16), str. 173 i d., osobito str. 176.

materijal s obilježjima karakterističnim za I. st. Najstariji pronađeni spomenici prema obliku i dimenzijama, načinu koncipiranja teksta i pokraćivanja riječi, oblicima imenske formule i likovnim karakteristikama, čini seda nisu raniji od II. st. Sudeći prema tome dio istočne nekropole istočno od loma ceste prema Andetriju nastaje najranije početkom drugog stoljeća.

Iz trajanskog doba stela je Prostinije Prokule, s likovima starije žene i djavočice. Datirana je prema obliku frizure tipične za žene iz Trajanova okružja (Plotina, Marciana, Matidia, Sabina), a i sama stela pokazuje udaljšavanje od arhitektonskog uzora.⁷²

Na kraj I. ili početak II. st. datiran je reljef s prikazom lova, pronađen sekundarno uzidan u salonitanski akvedukt, zajedno s dva reljefa s prikazom morskih božanstava iz II. st.⁷³ Ploče su vjerojatno pripadale većem nadgrobnom spomeniku, možda mauzoleju, podignutom podalje od grada i porušenom još u antičko doba, a upotrebljene su za reparaciju vodovoda.

Nekoliko sarkofaga pronađenih izvan Porte Andetrie ukazuje na intenzivno ukapanje od kraja II. st. i naročito kroz III. i IV. st., kada izgradnjom bedema oko istočnih suburbija dio istočne nekropole duž desne obale Jadrana sigurno doživljava puni razvoj zbog prestanka ukapanja *intra moenia*.

Sarkofag A 2154 (CIL III 14 292) nađen je na lokalitetu Zgon a datira se u kasno III. st. na temelju formulacije natpisa, načina pokraćivanja riječi, duktusa slova, kao i oblika sanduka karakterističnih visokih stranica.⁷⁴ Fragmenti sarkofaga nađeni su i na susjednoj k. č. 5615. Na sarkofagu D 308⁷⁵ portreti su izrađeni u nišama s polukružnim završetkom. U lijevoj niši prikazana je žena s kosom na razdjeljak koja glatko pada preko ušiju; tip frizure karakterističan za žene Antoninske vladarske kuće. U desnoj niši oštećeni je portret, vjerojatno muškarca. Modni detalji na portretima, oponašanje portretne produkcije stela I. i II. st., detalji

⁷² N. C a m b i, nav. dj., str. 80.

⁷³ I s t i, nav. dj., str. 78-80. (N. C.), *Arheološki muzej u Splitu - Vodič*, Split, 1973, str. 22, br. 38, tab. 8. J. B e r v a l d i, "Tre bassorilievi sepolcrali nel Museo di Spalato" *Bull. dalm.*, 34, 1911, str. 76-88, tab. X-XII.

⁷⁴ F. B u l i ć, "Il sarcofago di Ulpia Celerina", *Bull. dalm.*, 19, 1896, str. 65-68, tab. III. Običaj uvođenja visokih stranica sanduka sarkofaga počinje koncem II. ili početkom III. st. n. e., a do češće upotrebe dolazi oko sredine III. st. n. e. Vidi N. C a m b i, *Sarkofazi na istočnoj jadranskoj obali (III-VII st. n. e.)*. (Disertacija - neobjavljeno), Zagreb, 1975, str. 209-210.

⁷⁵ F. B u l i ć, "Trovamenti antichi suburbani a Salona", *Bull. dalm.*, 34, 1911, str. 70-71. I s t i, "Iscrizioni Inedite, Ager Salonitanus (Klis-Cliissa, Mravince)", *Bull. dalm.*, 28, 1905, str. 156-157.

su dovoljni za datiranje sarkofaga u drugu polovicu II. st.⁷⁶

Poklopac od prokoneškog mramora D 367, otkriven na lokalitetu "Kod Rike", s portretom žene u lijevom akroteriju i starijeg muškarca u desnom, kronološki se određuje u drugu četvrtinu III. st. Elementi za dataciju su sjetni pogled žene upravljen u daljinu, što je često kod portreta III. st., kao i karakteristična frizura s razdjelkom na sredini tjemena, s kosom straga skupljenom i vraćenom na tjeme kao pundža oblika široke pletenice.⁷⁷ Drugi poklopac sarkofaga D 368 nađen je na istom mjestu.⁷⁸ Kako pokazuje veliku sličnost u rješenju poklopca, izboru ukrasa, modnim i stilskim obilježjima portreta muškarca (sjetni pogled u daljinu, nabrano čelo, kosa počeshljana uz glavu s pramenovima koji padaju na čelo, kratka brada...) i žene (frizura kao na poklopcu D 367), kojim elementima je datiran u galijensko doba ili neposredno prije, N. Cambi pretpostavlja da su pripadali zajedničkoj grobnici ili grobnoj parceli.⁷⁹

Dió istočne nekropole izvan Porte Andetrie razvio se uz trasu prahistorijskog puta, koji se pružao uz desnu obalu do izvora Jadra. Jedan krak komunikacije vjerojatno se odvajao prema Epetiju, odnosno prema splitskom poluotoku (izbjegavajući na taj način prelazak rijeke), a drugi se od izvora, uz same istočne obronke Mosora, peo do Kliških vrata, koristeći povoljnu konfiguraciju terena. Cesta uz Jadro trajala je i u rimsko doba povezujući naseljene točke u ageru s historijskom Salonom. Slična situacija, koja potvrđuje kontinuitet i važnost prahistorijskih komunikacija u salonitanskom ageru, kao značajnog faktora u formiranju urbanističkog lika Salone, vidljiva je i na primjeru komunikacije sjeveroistočno od bedema.⁸⁰ Uz trasu tog prahistorijskog puta, koji je Urbs vetus povezivao s gradinama u Donjoj Rupotini i kod zaseoka Žižići, te preko prijevoja između Kozjaka i Markezine grede s delmatskom naseljima u zaleđu Kozjaka, registrirani su brojni grobni nalazi i ukopi od I. st. do kasne antike. Oni su u vezi sa spomenutim gradinama na kojima je život nastavljen, čini se i u rimsko doba.⁸¹

⁷⁶ N. C a m b i, nav. dj., str. 99-101, tab. VI.

⁷⁷ O mjestu nalaza F. B u l i ć, "Due coperchi di sarcofagi marmorei trovati a Salona", *Bull. dalm.*, 30, 1907, str. 99-101, tab. V. N. C a m b i, nav. dj., str. 283 i 409, navodi da se takva frizura javlja od doba Plautile, ali se proširila nekoliko godina kasnije pa su je prihvatile Julija Paula, Tranquillina, Otacilia, Salonina...

⁷⁸ F. B u l i ć, nav. dj., str. 99-101, tab. VI.

⁷⁹ O karakteristikama portretne umjetnosti tog perioda v. N. C a m b i, nav. dj., str. 378-379; I s t i, "Rimski portret", *Antički portret u Jugoslaviji*, Novi Sad, 1987, str. 58.

⁸⁰ Ž. M i l e t i ć, "Sjeverna salonitanska nekropola", *RFFZ*, 29(16), str. 183 i 186, sl. 6 na str. 187.

⁸¹ N. C a m b i, "Ilirska Salona", *Obavijesti HAD*, 3, 1989, str. 37 i d.

Slična situacija je i s ukopima duž vicinalnog puta prema Vranjicu, o čemu će kasnije biti riječi.

Jugoistočna nekropola - položaj i pružanje

Smjer pružanja jugoistočne nekropole najslabije je poznat. Njeni nalazi, iako dosta brojni, gotovo isključivo su slučajni a potječu s nekoliko ograničenih položaja međusobno udaljenih (sl. 2).

Rukavac rijeke Salon tekao je kroz istočni dio grada i protjecao ispod mosta (lokalitet "Pet mostova") a zatim gotovo paralelno s istočnim bedemima središnjeg dijela grada, te se ulijevao u more kod tzv. "*Portus interior*", gdje su južni gradski bedemi polukružno uvučeni u kopno.⁸² Rijeka Jadro u antičko doba na svom ušću nije imala tok kao danas. More je dopiralo sve do kamenog mosta na livadi Jankovača, a kasnije je zatrpano naplavlivanjem materijala iz rijeke, procesom osobito pospiješenim podizanjem željezničkog nasipa 1875. g.⁸³ Konfiguracija terena ukazuje da je korito rijeke ranije bilo uz same bedeme, odnosno rijeka Salon tekla je kuda je danas položena cesta Solin - Klis. Odras takve situacije vidljiv je u Carrarinoj "Topografskoj mapi", gdje je uz spomenutu komunikaciju još uvijek vidljiv jedan mrtvi riječni rukavac.⁸⁴ Ušće rijeke bilo je točno uz bedem ispod raskršća cesta za Klis i Trogir, dok je na mjestu recentnog kamenog mosta ranije bilo kopno. Sedamdesetih godina prošlog stoljeća prilikom čišćenja korita rijeke ispod mosta na Jankovači nađeni su zidovi, pločnici i razni rimski predmeti.⁸⁵

Nekropola se širila duž ceste koja se od lokaliteta "Pet mostova" odvajala od Vie Gabiniane. Kako su grobni nalazi, u ovom slučaju natpisi s čestica 3744,

⁸² E. D y g g v e, "Neue Untersuchungen bezüglich des Überganges über den Jaderfluss bei Salona", *Šišićev zbornik*, Zagreb, 1929, str. 561 i d., sl. 1 na str. 562; I s t i, "Salona Christiana", *Atti del III congresso onternazionale di archaeologia Cristiana*, Ravenna 25-30 Settembre 1932, Roma, 1934, sl. 1 na str. 238; F. O r e b - B. K i r i g i n, "Lučki objekt u Saloni primjer gradnje na stupovima", *Materijali tehnike i strukture predantičkog i antičkog graditeljstva na istočnom jadranskom prostoru*, Zagreb, 1980, str. 111-114.

⁸³ L. J e l i ć, "Crtice o najstarijoj povijesti Spljeta", *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva*, n. s., sv. 2, 1897, str. 26-28, sl. 5 na str. 27.

⁸⁴ F. C a r r a r a, *Topografia e scavi di Salona*, Trieste, 1850, Mappa topografica di Salona secondo le scoperte del dr Carrara.

⁸⁵ L. J e l i ć, nav. dj., str. 26.

3754, 3755, 3794-3796, poznati isključivo dislocirani, iz kamenih gomila ili sekundarno uzidani u objekt na lokalitetu "Pet mostova", ne može se razlučiti kojoj od nekropola su pripadali - istočnoj ili jugoistočnoj (sl. 1).⁸⁶

Koji je pravac pružanja groblja *intra moenia* i na kojem mjestu je cesta, odnosno nekropola, prelazila rijeku Salon? Gledajući kartu nalaza sepulkralnih spomenika dobije se dojam da se pružala preko k. č. 3550, 3551, 3553, 3554, 3555 i dalje pravocrtno do lokaliteta Jankovača i velikog kamenog mosta na raskršću cesta Split - Trogir - Klis. Međutim raspored dislociranih ulomaka pronađenih u kamenim gomilama na spomenutim zemljišnim česticama uvjetovan je prije svega blizinom trase male poljske željeznice, duž koje su mocire pretraživane a suvišni materijal odvožen do močvara Jadra (sl. 1 i 2).

U dio bedema koji je na livadi Jankovača, nedaleko kamenog mosta prelomljen u obliku slova "L", na granici k. č. 3578 i 3525/2, kao običan materijal uzidani su brojni spomenici, od kojih su oni nadgrobni preuzeti iz jugoistočne nekropole. Nakon otkrića nadgrobnog cipusa A 3045 (CIL III 9052) F. Bulić istražuje taj potez zida i pronalazi još nekoliko natpisa, zbog čije masivnosti je sigurno da nisu donijeti iz veće daljine, nego je nekropola postojala u blizini.⁸⁷ Na to ukazuje i pronalazak značajnog natpisa A 2 (CIL III 2072) na lokalitetu Jankovača, za koji se dugo pogrešno smatralo da potječe iz zapadne nekropole (sl. 2).⁸⁸

Iz ograde Paraća dvora, pored mosta na Jadru, potječe sepulkralni cipus s prikazom erota ljeta, kasnije prenesen ispred kuće obitelji Parać.⁸⁹

⁸⁶ Vidi bilješku 9 u tekstu.

⁸⁷ F. B u l i ć, "Iscrizioni Inedite", *Bull. dalm.*, 7, 1884, str. 133, br. 25; I s t i, "Ritrovamenti antichi nelle mura perimetrali dell'antica Salona. L'iscrizione della >praefectura Phariaca Salonitana<", *Bull. dalm.*, 25, 1902, str. 5 i d., A 3046 (CIL III 14712), A 3047 (CIL III 14713), A 3048 (CIL III 14777), A 3049 (CIL III 8792), A 3051 (CIL III 14861). Na k. č. 4279 i 4269/1 pronađeni su uzidani kao običan građevinski materijal u južne gradske bedeme natpisi javnog i votivnog karaktera; v. *Bull. dalm.*, 7, 1884, str. 116 i d., natpisi br. 19-24.

⁸⁸ O mjestu nalaza vidi u *CIL*; tkđ. F. B u l i ć, "Escavi nella necropoli antica pagana di Salona detta Hortus Metrodori negli anni 1909 e 1910", *Bull. dalm.*, 33, 1910, str. 15-16. Izraz *munire* podrazumijeva u ovom slučaju običnu gradnju ceste, kako je objasnio M. Abramić, "Zapadna nekropola antike Salone", VAHD, 52, 1935-49, str. 11 i d.; a izraz "*ad viam munitam*" u natpisu CIL III 2072 odnosi se na cestu u jugoistočnom dijelu grada, koja vodi prema Epetiju, nikako ne na cestu prema Traguriju. N. C a m b i, "Salona - nekropole", str. 86 i d., pravilno je odredio da natpis potječe iz jugoistočne nekropole, uzevši u obzir mjesto nalaza i masivnost bloka koji je bilo teško transportirati na veću udaljenost.

⁸⁹ N. C a m b i, "Personifikacije godišnjih dona na spomenicima Salone", VAHD, 62, 1960, str. 58, br. 6.

Prvobitno je na jugoistočnoj nekropoli morao stajati i monolitni natpis A 326, pronađen 1883. g. u močvari rijeke Jadro, a prilikom regulacije toka 1905. i 1906. g. iz korita rijeke izvađeno je još nekoliko natpisa.⁹⁰ Nadgrobni natpisi između lokaliteta "Pet mostova" i mosta na livadi Jankovača nisu nađeni na njihovim prvobitnim mjestima već su doneseni odnekud iz obližnje jugoistočne nekropole.⁹¹ Čini se vjerojatnom mogućnost da je trasa ceste i groblja uz nju išla pravcem današnjih poljskih putova prema istoku (k. č. 6703),⁹² a zatim prema jugoistoku (k. č. 6706), te da je izbijala na Jadro kod mosta II (uz tzv. Jankovu mlinicu), čiji je stariji prethodnik imao središnji stup između dva luka od velikih blokova kamenja, tehnikom koja odgovara rimskoj.⁹³

Slično kao i kod zapadne i istočne nekropole, spomenute katastarske čestice izduženim oblikom izdvajaju se od okolnih, vjerojatno odražavajući izduženi oblik nekropole. Antička cesta zatim je prelazila Otok i kod mosta VII, koji je srušen i u konstrukciji kojeg je ranije bio svod, ostatak starijeg, prethodećeg mosta⁹⁴, prelazila je na kopno na lijevoj obali Jadra, gdje se račvala prema Epetiju u splitskom poluotoku (sl. 2).

Istraživanjima društva "Bihać" na Otoku, osim srednjovjekovnih ostataka, pronalazeni su i rimski sepulkralni spomenici sekundarno iskorišteni u crkvenoj ili grobnoj arhitekturi ili nađeni u iskopu; kao i dva rimska groba na tegule i veća količina sitnog materijala koji je nekad činio sadržaj grobova (lucerne, bjelokosne ukosnice...)⁹⁵ Bez sumnje na Otoku su postojali rimskodobni ukopi, vjerojatno u

⁹⁰ *Bull. dalm.*, 6, 1883, str. 97, br. 35. *Bull. dalm.*, 29, 1906, str. 223, A 3438. *Bull. dalm.*, 30, 1907, str. 89, A 3479 i A 3525.

⁹¹ Natpisi, od kojih su mnogi nadgrobni, nađeni su na česticama 3550, 3551/1, 3553, 3555. F. B u l i ć, "Iscrizioni Inedite trovate nelle macerie delle rovine di Salona lungo la ferrovia campestre negli anni 1905 e 1906", *Bull. dalm.*, 29, 1906, str. 198 i d. Malo zapadnije od spomenutih čestica je 3729, na kojoj je iz kamene gomile izvađeno nekoliko manjih ulomaka nadgrobni natpisa.

⁹² I s t i, nav. dj., str. 206 i d.; na k. č. 3805, sjeverno od k. č. 6703, u velikoj kamenoj gomili nađeno je 15 epigrafičkih ulomaka, od kojih je nekoliko sepulkralnih.

⁹³ E. D y g g v e, nav. dj., str. 556; N. K a t a n i ć - M. G o j k o v i ć, *Grada za proučavanje starih kamenih mostova i akvedukata u Hrvatskoj*, Beograd-Zagreb, 1972, str. 146, sl. 179.

⁹⁴ E. D y g g v e, nav. dj., str. 568; N. K a t a n i ć - M. G o j k o v i ć, nav. dj., str. 146-147, sl. 179.

⁹⁵ F. B u l i ć, "Iscrizioni Inedite", *Bull. dalm.*, 21, 1898, str. 201 i d., A 2650-A 2655; *Bull. dalm.*, 24, 1901, str. 135, A 2934; *Bull. dalm.*, 25, 1902, str. 48, A 2958; I s t i, "Izvjestaj predsjednika društvenoga mons. Fr. Bulića o crkvi sv. Marije od Otoka i nadgrobnom natpisu kraljice Jelene", *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva*, n. s. 5, 1901, (prema F. B u l i ć, *Izabrani spisi*, Split, 1984, str. 579 i d.).

okviru jugoistočne nekropole. Za razliku od spomenutih mostova II i VII, u osnovi kojih su ležale starije konstrukcije, most X kod raskršća cesta za Split - Trogir - Klis potpuno je nov i sagradio ga je maršal Marmont 1808. g., a popravljen je 1912. g.⁹⁶

Treba spomenuti da su na nekim kartama Salone, rađenim prema Dyggveovim istraživanjima, u gradskim bedemima, na mjestu gdje prolazi cesta za Epetij ucrтана vrata,⁹⁷ što je i logično, ali ona nisu uočena kasnijim uvidom na terenu.⁹⁸

L. Jelić je uspoređujući Peutingerovu tablu, kartu okolice Splita u Camutijevu atlasu, i Coronellijevu kartu iz 1689. g. zaključio da je jugoistočna cesta iz Solina izlazila izvan bedema kod Gospina otoka i zatim se na njemu račvala u dva smjera, prema Splitu i prema Stobreču.⁹⁹ Kao cestu za Split on uzima komunikaciju koja se, od mjesta prelaska Jadra kod tzv. Jankove mlinice između kopna i Gospina otoka, pravocrtno kretala do lokaliteta Dragovode, točnije do toponima Mejaš, nedaleko od Crkve Sv. Lovre.¹⁰⁰ Nastankom rimske Salone zadržavaju se prahistorijske komunikacije u ageru, poput onih za Tragurij ili preko Kliških vrata u unutrašnjost. Te ceste zbog toga ne poštuju raster centurijacije, koji je kasnijeg postanka. Istovjetna situacija bila je s komunikacijama prema Epetiju i naselju koje je prethodilo Dioklecijanovoj palači. One su predrimskog postojanja i s trajanjem kroz rimsko doba, jer je njihovo pružanje odabrano logikom najkraćeg smjera i poštovanja konfiguracije terena.¹⁰¹

Međutim, centar srednjovjekovnog i kasnijeg Solina, u odnosu na antički, pomaknut je prema istoku, pa su komunikacije na atlasima XVI. i XVII. st. odraz novonastale situacije. Jelićev pretpostavljeni pravac ceste prema Dragovodama u stvari se poklapa s glavnim kardom (*cardo maximus*) u rasteru centurijacije salonitanskog agera,¹⁰² te je kao dio moguće komunikacije prema Splitu upotrijebljen u neko kasnije vrijeme, vjerojatno ne prije srednjeg vijeka. Prilikom rada na arheološkoj karti Jelić je očito donekle promijenio mišljenje, pa kao mjesto

⁹⁶ N. K a t a n i ć - M. G o j k o v i ć, nav. dj., str. 148.

⁹⁷ Npr. C. W. C l a i r m o n t, *Excavations at Salona, Yugoslavia*, New Jersey, 1975, tab. VI.

⁹⁸ Prema priopćenju prof. dr. N. Cambija.

⁹⁹ L. J e l i ć, nav. dj., str. 26 i d., sl. 5 na str. 27.

¹⁰⁰ I s t i, nav. dj., sl. 5 i 6. Jelićev smjer ceste v. u L. J e l i ć, F. B u l i ć, S. R u t a r, nav. dj., Arheološki karti Solina i okolice.

¹⁰¹ E. D y g g v e, *History of Salonitan Christianity*, Oslo, 1951, str. 4.

¹⁰² M. S u i ć, "Limitacija agera rimskih kolonija na istočnoj jadranskoj obali", *Zbornik Instituta za historijske nauke u Zadru*, 1, 1955, sl. 8, tab. VI., kardo br. 11.

prijelaza odabire položaj mosta na Jankovači (današnje cestovno raskršće, Dyggveov most br. X), a raskršće dvaju spomenutih smjerova određuje na lijevu obalu Jadra. Ipak, ne odustaje od ranije zamišljenog pravca ceste prema Splitu.¹⁰³ Bulić donosi točan pravac, od Meteriza, preko Dujmovače, Kmana i Manuša do naselja, odnosno do kasnije Dioklecijanove palače.¹⁰⁴ On odlično odgovara situaciji na Tabuli Peutingeriani, a potvrđuju ga brojni nalazi duž spomenute komunikacije¹⁰⁵ (nadgrobni natpis A 4334 na Dujmovači;¹⁰⁶ ostaci gospodarskih zgrada i grobova na više točaka s obje strane suvremene ceste na Kmanu; natpis A 3042,¹⁰⁷ grobovi i brojni ulomci reljefno ukrašenih sarkofaga između Kmana i Sućidra; grobovi i antički zidovi na lokalitetu Sukoišan i širem području Lovreta; ostaci sakralne arhitekture kod zgrade Općine; nadgrobni natpis A 543 iz Manuša...)¹⁰⁸ Nasuprot tome, na potezu južno od Meteriza (položaj između današnjeg raskršća i Dujmovače u Solinu) sve do Dragovoda odgovarajućih nalaza nema.

Grobni nalazi "nanizani" su i duž komunikacije položene od Palače do Dragovoda i dalje prema Epetiju.

Izvan bedema, s lijeve strane Jadra, jugoistočna nekropola pruža se duž antičke komunikacije prema Epetiju, na samom početku malo udaljene prema jugu, a kasnije i podudarne s trasom seoskog puta kroz kuće Japirko i Podrug-Bašo, u udolini između gređa Prosika (na sjever) i Smiljanovci (na jug).¹⁰⁹ U više navrata ovdje je nađena veća količina grobnog materijala, za koji nije uvijek precizno moguće ustanoviti mjesto nalaza. Na k. č. 4818, s južne strane

¹⁰³ L. J e l i ć, F. B u l i ć, S. R u t a r, nav. dj., Arheološki karti Solina i okolice.

¹⁰⁴ Oko 150 m zapadno od raskršća cesta za splitski poluotok i Epetij, na rimskoj cesti prema splitskom poluotoku (i Vranjicu) vidljive su kolotečine; vidi kod E. D y g g v e, "Nova istraživanja prelazaka preko rijeke Jadro u Solinu", *Izabrani spisi*, Split, 1989, str. 161, sl. 6, označeno slovom "U". *Bull. dalm.*, 25, 1902, str. 46.

¹⁰⁵ Nalaze na području splitskog poluotoka, s pripadajućom literaturom, donose T. M a r a s o v i ć - F. O r e b, "Obrada graditeljskog nasljeđa u okviru projekta >Splitski poluotok<", *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 2-3, 1976-1977, str. 88 i d.

¹⁰⁶ F. B u l i ć, "Inscrizione Inedite, Ager Salonitanus (Dujmovača)", *VAHD*, 45, 1922, str. 20.

¹⁰⁷ *Bull. dalm.*, 25, 1902, str. 45.

¹⁰⁸ *Bull. dalm.*, 1, 1878, str. 49, br. 40; L. J e l i ć, nav. dj., str. 35.

¹⁰⁹ Usporedi pružanje jugoistočne nekropole kod E. D y g g v e, nav. dj., sl. 6, označeno slovom "W".

spomenutog puta četiri su groba izdubljena u kamenu živcu. S jednog od njih 1883. g. skinut je i za Muzej kupljen poklopac dječaka Julija Satrija i djevojčice Aurelije Maksime, A 395.¹¹⁰

1884. g. na zemljištu Ivana Mikelića, kod Japirkovih kuća, pronađen je velik broj natpisa i grobova jugoistočne nekropole. ¹¹¹ Nedaleko od Jadra, na lokalitetu Smiljanovac, na k. č. 4015 Kaje Ivića otkrivena su dva fragmentarna natpisa.¹¹² Također sjeverno od kuća Japirko 1908. g. otkriven je veliki poklopac sarkofaga.¹¹³ S južne strane puta, na čestici 4820 (nedaleko od mjesta nalaza spomenutih grobova izdubljenih u živcu) nađeni su zidovi s velikim balvanima, grobnice "a *pozzeto*", tegule (vjerojatno dio grobne arhitekture), zemljane posude (valjda keramičke urne), poklopac urne cinerarije, ulomak sarkofaga s ascijom i ulomak sarkofaga s natpisom (sl. 2).¹¹⁴

Oko 150 m jugoistočno od mosta VII, na položaju Japirko 1989. g. izvršena su zaštitna arheološka istraživanja.¹¹⁵ Otkrivena je manja površina jugoistočne nekropole sa 183 groba, od kojih je samo nekoliko spaljenih,

¹¹⁰ Točno mjesto i okolnosti nalaza poklopca sarkofaga donosi, ispravljajući ranije navode, tek F. B u l i ć, "Peto starokršćansko grobište stare Salone na jugoistoku grada", *Povodom pedesetgodišnjice jubileja VAHD 1878-1928*, str. 62, bilj. 9. Ranije navode v. u *Bull. dalm.*, 6, 1883, str. 145, br. 56. Usporedi i M. A b r a m i ć, "Poklopac rimskog sarkofaga iz Solina", *VAHD*, 47-48, 1924-25, str. 68-70, tab. III/3. Sarkofag je obradio N. C a m b i, "Nove potvrde egipatskih kultova u antičkoj provinciji Dalmaciji", *VAHD*, 69-67, 1963-65, str. 85-112.

¹¹¹ G. A l a č e v i ć, "Iscrizioni Inedite", *Bull. dalm.*, 7, 1884, str. 23, br. 2, A 874. Ista osoba koja je podigla taj spomenik sinu podiže i natpis drugom sinu, ali je ovaj nađen negdje na području Kapljuča. Usp. B. G a b r i ć e v i ć, "Neobjavljeni rimski natpisi iz Dalmacije", *VAHD*, 63-64, 1961-62, str. 226-228, br. 6. *Bull. dalm.*, 8, 1885, str. 14 i 15, br. 21-42. Natpis A 890 (CIL III 9460) nađen je na položaju Japirko, a s njim se spaja A 3061, s k. č. 3841/1. Vidi tkđ. L. J e l i ć, nav. dj., str. 33.

¹¹² *Bull. dalm.*, 15, 1892, str. 20, br. 12, A 1733; *Bull. dalm.*, 28, 1905, str. 137, A 3393.

¹¹³ *Bull. dalm.*, 32, 1909, str. 34.

¹¹⁴ F. B u l i ć, "Peto starokršćansko grobište stare Salone na jugoistoku grada", *Povodom pedesetgodišnjice jubileja VAHD 1878-1928*, str. 59-60. E. D y g g v e, nav. dj., str. 161, navodi da iz polja oko antičke ceste prema Epetiju, kojih su vlasnici stanovnici Mravinaca, u suhozodine je ugrađeno mnogo spomenika sepulkralne provenijencije.

¹¹⁵ Za pružene podatke najljepše zahvaljujem J. Mardešić, kustosu Arheološkog muzeja u Splitu, koji je bio izvođač radova. J. Mardešić autor je preliminarnog izvještaja o iskapanju, pripremljenog za tisak.

nadgrobnih natpisa i pripadajući sitni materijal.¹¹⁶ Zbog devastiranosti terena nije ustanovljeno pružanje antičke ceste, koja je morala biti položena nešto sjevernije od istraženog područja, zbog čega je uz sjeverni profil iskopina gustoća grobova izrazito veća nego prema južnom profilu. Kako na istraženju površini nisu pronađeni tragovi arhitektonskog okvira - zidane grobne parcele, to nas navodi na zaključak da je taj segment nekropole ponešto odmaknut od osi antičke ceste. Radi se vjerojatno o grobovima izvan grobnih areala - hortusa, odnosno o ukopima koji su se horizontalno proširili izvan pretpostavljenog prvobitnog arhitektonskog okvira, analogno primjeru zapadne nekropole. Do procesa je došlo zbog nedostatka prostora u hortusima uz cestu radi ukapanja kroz niz desetljeća, kao i radi prelaska na ritus inhumacije.

Nekoliko stotina metara na istok, u predjelu Bašine kuće, između dva rata otkriveno je nekoliko stela i titulusa. Sigurno su iz jugoistočne nekropole i tri stele otkrivene kraj puta Solin - Mravinci, na položaju Karabaš.¹¹⁷ S nekropole vjerojatno potječe i natpis A 3453, za koji se ne može ustanoviti točnije mjesto nalaza.¹¹⁸

Sudeći po raspodjeli nalaza i njihovom nedostatku na preostalom dijelu rimskog puta prema Epetiju, kraj jugoistočne nekropole je oko položaja Bašine kuće. Uzimajući u obzir i njen dio unutar bedema Urbs orientalis, njena je dužina oko 2 km.

Na k. č. 3373/1, smještenoj s unutrašnje strane bedema istočnog gradskog proširenja, približno na pola puta između Porte Andetrie i Gospina Otoka, pronađen je ulomak nadgrobnog natpisa.¹¹⁹ Približno s iste čestice potječe i alabastrena urna, čije mjesto nalaza je označeno slovom "R" na Lanzinoj "Topografskoj karti ostataka stare Salone".¹²⁰ Na susjednoj k. č. 3373/2 također je registriran nadgrobnih natpis.¹²¹ Čini se kao da je na tom području postojalo manje groblje, vezano uz nekakav sporedan put, koji se odvajao od glavnog dijela nekropole, poput primjera u zapadnom dijelu grada.

¹¹⁶ Prije i tijekom iskapanja na predjelu Japirko zbog građevinskih radova izbačena je veća količina nalaza jugoistočne nekropole, poput poklopaca sarkofaga i zidane grobnice s olovnim lijesom.

¹¹⁷ D. R e n d i ć - M i o č e v i ć, "Novi i neobjelodanjeni natpisi iz Dalmacije", *VAIID*, 53, 1950-51, str. 221-225, A 5368-A 5372, A 5381, A 5388.

¹¹⁸ *Bull. dalm.*, 28, 1905, str. 158.

¹¹⁹ *Bull. dalm.*, 27, 1904, str. 95, A 3284.

¹²⁰ F. L a n z a, *Monumenti salonitani inediti illustrati*, Vienna, 1856, str. 23, tab. I. "Pianta topografica degli avanzi dell'antica Salone", mjesto označeno slovom "R".

¹²¹ *Bull. dalm.*, 28, 1905, str. 134.

Spomenici i organizacija jugoistočne nekropole

U južne zidine Urbsa orientalisa kao običan građevni materijal uzidana je veća količina epigrafičkih spomenika. Tako su na k. č. 4279 iz bedema izvađena tri natpisa (A 829-A 831), a nedaleko odatle, na k. č. 4269/1 tri votivna natpisa A 869-A 871.¹²² Na dijelu zidina na granici zemljišnih parcela 3578 i 3525/2, koje je već Carrara zabilježio na svojoj topografskoj mapi, M. Bulić otkrio je nama zanimljivi nadgrobni natpis A 3045, a F. Bulić nakon pretrage i sondiranja duž bedema otkriva još nekoliko spolija (A 3046-A 3050), od kojih su sepulkralni A 3048 i A 3051.¹²³

Ara Kvinta Etuvija Kapriola A 3045 (CIL III 9052) znatnih je dimenzija (v. 1,22 d. 1,11 š. 0,74 m). Na pročelju je natpisno polje, a rubovi kubusa ukrašeni su akantovim viticama. Na desnoj strani prikaz je erota s prevrnutom bakljom. Karakter dekoracije, formulacija natpisa i oblik imenske formule upućuju na datiranje u flavijevsko doba.¹²⁴ Da su sačuvani krunište i baza, masivnost i veličina sigurno bi bila još izrazitija, slično kao i kod spomenika A 3048 (CIL III 14777). Ovaj veliki kvadratni cipus (v. 1,40 d. 1,11 š. 0,83 m) liberta Lucija Egnacija Maksima bez osobitih je ukrasa, s natpisom na pročelju, unutar jednostavne "S" profilacije.¹²⁵ Na kraju natpisa navedene su dimenzije grobnog areala na kojem je cipus sigurno predstavljao dominantni spomenik: in fronte pedes XXXX, in agro pedes XXX.

Sekundarno, na fragmentu arhitekture, uklesan je natpis A 3051 (CIL III 14861).¹²⁶

Za nadgrobni spomenik A 2 (CIL III 2072), pronađen u blizini, na livadi Jankovača, na mjestu gdje je ranije bio morski zaljev s ušćem rječice Salon, čini se vjerojatnim da je zbog masivnosti na ovo mjesto mogao dospjeti urušavanjem iz bedema grada, u koje je bio uzidan kao spolij preuzet iz jugoistočne nekropole. Natpis je uklesan na pročelju, a na dvjema bočnim stranama donosi se identičan tekst, ali ponešto različito uklesan, s podacima analizom kojih bi se dobila veličina

¹²² *Bill. dalm.*, 7, 1884, str. 116-118, br. 19-21; str. 133-134, br. 22-24.

¹²³ F. B u l i ć, "Ritrovamenti antichi nelle mura perimetrali dell'antica Salona. L'iscrizione della praefectura Phariaca Salnitana", *Bull. dalm.*, 25, 1902, str. 3-26. *Bull. dalm.*, 7, 1884, str. 134, br. 25.

¹²⁴ Analizu spomenika izvršio je N. C a m b i, "Salona - nekropole", str. 88-90.

¹²⁵ F. B u l i ć, nav. dj., str. 24.

¹²⁶ I s t i, nav. dj., str. 25.

grobnog areala 55 x 55 stopa. Spomenik je iz ranijeg prvog stoljeća, a bio je podignut na velikoj parceli,¹²⁷ s pročeljem prislonjenim, kako se navodi u tekstu, “*ad viam munitam*”, tj. uz zidanu cestu, oko koje su ukapani grobovi jugoistočne nekropole.¹²⁸ Izraz *munire* nesumnjivo nas upućuje na cestu izgrađenu po pravilima rimske cestogradnje. Stoga je *terminus post quem non* njene izgradnje ranije I. st. n. e., kada je natpis nastao.

Iz jugoistočne nekropole potječe i sepulkralni cipus A 326, koji datiramo u I. st.¹²⁹ Cipus s prikazom erota ljeta bio je neko vrijeme uzidan u ogradu Paraća dvora pored mosta na Jadru, a određujemo ga u treću četvrtinu II. st.¹³⁰

Natpisni podaci o grobnim arealima ovih monumentalnih spomenika, čija veličina i kvaliteta jasno upućuju da ih je mogao podići samo bogatiji stalež, kao i njihova ranija datacija navode nas na zaključak da je jugoistočna nekropola nastala istovremeno i na jednakim organizacijskim načelima kao zapadna, sjeverna i istočna nekropola. Primjer zapadne nekropole, gdje u I. desetljećima I. st. n. e., nekako istovremeno uz izgradnju arhitektonskog okvira groblja (tzv. “*murazzo*”), dolazi i do rekonstrukcije ceste Salona - Tragurij, upućuje nas na zaključak da se slično dogodilo i s komunikacijom koja predstavlja os jugoistočne nekropole. Teško je povjerovati da je ta “zidana”, “izgrađena” cesta, odnosno cesta rimskog tipa obnovljena mnogo prije spomenika A 2, jer, podsjetimo se, tek iza pacifikacije provincije 9. g. n. e. dolazi do snažne građevinske aktivnosti u Saloni, te do izgradnje Dolabellina sustava cesta.

Sigurno je da od I. st. postoji kontinuitet funkcioniranja nekropole do III. i IV. st., kada se ukapanje vrši u izvangradskom prostoru, na lijevoj obali Jadrta.

Sitni natpisni ulomak A 2652, pronađen uzidan u perimetralni zid Marijine crkve na Otoku, dio je velikog nadgrobnog spomenika (visina sačuvanih slova je 13 cm) na kojem su bile navedene dimenzije grobnog areala na kojem je bio postavljen.¹³¹

Na nepotpunom natpisu A 3438, izvađenom iz korita rijeke Jadro 1905. g., također su naznačene dimenzije grobnog areala, a sačuvana je samo veličina IN

¹²⁷ N. C a m b i, nav. dj., str. 86-88. Grafičko rješenje vidi kod I s t i, “Salona ind seine Nekropolen”, *Bayerische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse*, Abhandl., Neue Folge, Heft 96, München, 1987, str. 224, sl. 84. Mommsen je donio drugačiju interpretaciju prilikom publiciranja natpisa u CIL.

¹²⁸ Vidi bilješku 88 u tekstu.

¹²⁹ *Bull. dalm.*, 6, 1883, str. 97, br. 35. Elementi za dataciju su formulacija natpisa i oblik imenske formule.

¹³⁰ N. C a m b i, “Personifikacije godišnjih doba na spomenicima Salone”, *VAHD*, 62, 1960, str. 58; datiranje str. 66 i d., osobito str. 75.

¹³¹ *Bull. dalm.*, 21, 1898, str. 202.

A P XXV.¹³² Još je prisutan termin IN PA(rte) SIN(istra...), što se možda odnosi na položaj spomenika unutar locusa (hortusa) ili sl. Po sačuvanim dimenzijama, obliku imenske formule i formulaciji natpisa, čini se da je dio velike stele druge pol. I. ili prve pol. II. st.

Na lijevoj obali Jadra nađen je poklopac sarkofaga A 395 (CIL III 8921) dječaka Aurelija Satrija i djevojčice Aurelije Maksime, članova izijačke vjerske zajednice. Na temelju ekspresionističkih crta lica (konstantinski pogled, zjenice i obrve, tetrahijsko naborano čelo) i frizure nalik na onu iz doba cara Konstantina može se datirati u prvu četvrtinu IV. st.¹³³

Starost brojnih nadgrobničkih natpisa s lijeve obale Jadra ne može se točnije utvrditi, ali promatrajući natpisne elemente, oblik i veličinu spomenika, čini se da pretežu oni iz III. i IV. st.¹³⁴

Treba još jednom spomenuti zidove od velikih kamenih balvana registrirane oko 150 m jugoistočno od Salone, uz koje je pronađeno dosta nekropolskog materijala.¹³⁵ Uz podatak s natpisa A 2 o zidanoj, utvrđenoj cesti, kao i podatke o veličinama grobnih areala sa spomenutih natpisa, čini se da možemo govoriti o postojanju niza obzidanih hortusa, koji su se pružali u neprekinutom slijedu od spoja s istočnom nekropolom, preko Otoka i dalje duž ceste prema Epetiju. U tom slučaju nekropola se u svom prvobitnom obliku prostirala sve do kuća Japirko.

Ukopi duž ceste prema Vranjicu

Odmah nakon prelaska Gospina otoka, od glavne komunikacije prema Epetiju odvaja se vicinalni put prema zapadu, u pravcu današnjeg Vranjica, gdje je i u rimsko doba moralo postojati veće naselje. Duž te ceste nalazi se IV. starokršćanska nekropola i ceterijalna bazilika na lokalitetu Crikvina.¹³⁶

¹³² *Bull. dalm.*, 29, 1906, str. 223.

¹³³ N. C a m b i, "Nove potvrde egipatskih kultova u antičkoj provinciji Dalmaciji", *VAHD*, 65-67, 1963-65, str. 85 i d.; (N.C.) *Arheološki muzej u Splitu - Vodič*, Split, 1973, str. 16, br. 20.

¹³⁴ Npr. natpisi: *Bull. dalm.*, 8, 1885, str. 14, br. 21, A 875; *Bull. dalm.*, 7, 1884, str. 102, br. 16, A 881; D. R e n d i ć-M i o č e v i ć, nav. dj., str. 222, br. 27, A 5381...

¹³⁵ F. B u l i ć, "Peto starokršćansko grobište stare Salone na jugoistoku grada", *Povodom pedesetogodišnjice jubileja VAHD 1878-1928*, str. 59-60.

¹³⁶ E. D y g g v e, *History of Salonitan Christianity*, Oslo, 1951, str. 80, tab. IV, 28.

Spomenuti starokršćanski nalazi koncentrirani su na položaju kuće Jurić (Ćučine kuće), osobito na k. č. 4407-4413 i 4397-4399.¹³⁷ Istočnije, na česticama 4331 i 4332 nađeno je desetak kasnoantičkih grobova (sanduci sa stranicama od kamenih ploča, grobovi pod tegulama i u keramičkim posudama), koji su sudeći po nalazu piscina s Kristovim monogramom također pripadali starokršćanskom kompleksu. Nabrojane čestice predstavljaju krajnju zapadnu i istočnu točku, između kojih se u dužini oko 0,5 km, uglavnom s lijeve strane ceste prema Vranjicu javljaju starokršćanski nalazi.¹³⁸

Kao što je to slučaj i kod ostalih starokršćanskih cemeterijalnih kompleksa u Saloni i ovom na vranjičkom poluotoku prethodili su poganski ukopi. Kako odnos prostornih elemenata (komunikacije, obradive površine, građevine, nekropole) u IV. st. u Saloni nije ničim bitno narušen, logično je da se za potrebe kršćanske zajednice groblja formiraju i, nešto kasnije, nad njima bazilike grade u okvirima za tu funkciju predviđenih površina, odnosno na mjestu postojećih poganskih nekropola.

Između ceste za Split i željezničke pruge, oko 1 km istočnije od kuća Jurić (Baković), na k. č. 4313, s desne strane puta prema Vranjicu pronađen je poklopac sarkofaga A 4859, s portretima bračnog para čiji su nadimci Simpliki i Kampagi. Oni su prikazani i na zabatu kao sudionici pogrebne gozbe (*agape*).¹³⁹ Spomenuti motiv, frizura žene, kao i postojanje signuma - elementi su za datiranje poklopca u sredinu III. st.¹⁴⁰

Nedaleko od kuća Jurić, blizu rudnika za cement otkriven je sitni ulomak

¹³⁷ F. B u l i ć, "Cemetero antico cristiano nelle vicinanze dell'antica Salona", *Bull. dalm.*, 22, 1889, str. 218 i d., tab. X-XVI.

¹³⁸ I s t i, nav. dj., str. 219; *Bull. dalm.*, 14, 1891, str. 145 i d.; I s t i, "Ritrovamenti nel cemetero antico a Crikvine presso i casolari Jurić (Ćučine kuće) sulla strata fra Salona e Vranjic", *Bull. dalm.*, 26, 1903, str. 177 i d. O piscinama N. C a m b i, "Salonitan >piscinae<", *VAHD*, 77, 1984, str. 227 i d. Literaturu o nalazima donosi F. B u l i ć, "Notizie storiche sul villaggio Vranjic vicino Salona", *Bull. dalm.*, 36, 1913, str. 29, bilj. 1.

¹³⁹ M. A b r a m i ć, "Grčki natpisi iz Solina", *VAHD*, 47-48, 1924-25, str. 11; (N.C.) *Arheološki muzej u Splitu - Vodič*, Split, 1973, str. 19, br. 32; N. C a m b i, *Sarkofazi na istočnoj jadranskoj obali (III-VII st. n. e.)*. (Disertacija-neobjavljeno), Zagreb, 1975, str. 376-377. O motivu pogrebne gozbe v. I s t i, "Sarkofag iz Šipova", *Godišnjak centra za balkanološka ispitivanja*, knj. XX/18, Sarajevo, 1982, str. 100 i d.

¹⁴⁰ I s t i, *Sarkofazi na istočnoj jadranskoj obali (III-VII st. n. e.)*. (Disertacija-neobjavljeno), Zagreb, 1975, str. 376-377; frizura žene je kasno-severskog tipa, dok je portret muškarca blizak karakteristikama portreta careva oko sredine III. st.

nadgrobnog natpisa A 4822.¹⁴¹ U štali M. Jurića uzidana je stela, a u kući A. Jurića pronađena je urna.¹⁴² S čestica 4442 i 4443 sjeverno od kuća Jurić potječe natpis A 2180, a nedaleko su pronađeni natpisi A 3136, A 3218 i A 4429.¹⁴³

Izuzetno značajan dokaz o postojanju poganskog groblja na ovom području jesu u stijenu uklesane protome triju figura (muškarac, žena i dijete) na k. č. 4451, uz sjevernu stranu ceste iz Salone, zapadno od kuća Jurić.¹⁴⁴ Ovaj nadgrobni spomenik, s vrlo izlizanim likovima na prikazu, ujedno pokazuje i pravac pružanja komunikacije duž koje su vršeni ukopi na poluotoku. U vezi s poganskim ukopima su i oblici isklesani na stijeni nazvanoj "Il Cavallo", koji se odnose na kult umrlih.¹⁴⁵

Na k. č. 4476/1, blizu Trcele (prevlaka koja spaja Vranjic s kopnom) otkriven je dječji sarkofag s natpisom A 3099.¹⁴⁶ U samom Vranjicu pronađena je veća količina sepulkralnog materijala, uglavnom sekundarno uzidanog u zidove kuća, ali je nemoguće razlučiti materijal podrijetlom iz Salone od onog s poluotoka.¹⁴⁷ Možda s groblja uz cestu prema Saloni potječe ulomak natpisa A 3516, pronađenog u kamenoj gomili u Vranjicu.¹⁴⁸

Željeznodobni nalazi iz ovog područja, spomenuti nadgrobni spomenici i ceterijalna bazilika, elementi su koji nas navode na zaključak o postojanju prahistorijskog naselja s kontinuitetom i u rimsko doba u vidu vicusa ili pagusa, čiji pripadnici su se u prvim stoljećima naše ere ukapali na nekropoli, položaj koje

¹⁴¹ *Bull. dalm.*, 44, 1921, str. 34.

¹⁴² *Bull. dalm.*, 25, 1902, str. 113 i d. Natpis nema kataloški broj.

¹⁴³ *Bull. dalm.*, 19, 1896, str. 49. *Bull. dalm.*, 25, 1902, str. 113 i d. *Bull. dalm.*, 27, 1904, str. 169. *Bull. dalm.*, 34, 1911, str. 40.

¹⁴⁴ F. B u l i ć, "Ritrovamenti antichi risguardanti la topografia suburbana dell'antica Salona (Vicino i casolari Jurić-Ćučine kuće)", *Bull. dalm.*, 25, 1902, str. 113, spominje i najsumarnije opisuje reljef. N. C a m b i, "Salona - nekropole", str. 98, navodi da su na njemu figure bračnog para.

¹⁴⁵ E. D y g g v e, *Povijest salonitanskog kršćanstva*, Izabrani spisi, Split, 1989, str. 93, sl. V, 14 i 15.

¹⁴⁶ *Bull. dalm.*, 26, 1903, str. 107.

¹⁴⁷ F. L a n z a, *Antiche lapidi salonitane inediti*, Zara, 1850, str. 108, A 309 (CIL III 2617); A 380 (CIL III 2319). *Bull. dalm.*, 8, 1885, str. 38, br. 96, A 827. *Bull. dalm.*, 32, 1909, str. 28, A 3518. *Bull. dalm.*, 10, 1887, str. 170, br. 187, A 1212. A 3353 (CIL III 2150). A 3352 (CIL III 2519). S. R i n a l d i T u f i, "Stele funerarie con ritratti di età romana nel Museo Archaeologico di Spalato. Saggio di una tipologia strutturale", *Atti della Accademia Nazionale dei Lincei*, CCCLXVIII, 1971, *Memorie*, ser. VIII, vol. XVI, fasc. 3, str. 93-94, tab. II/2.

¹⁴⁸ *Bull. dalm.*, 29, 1906, str. 228.

određuje nadgrobni raljef uklesan na stijeni na k. č. 4451. Osim poklopca sarkofaga A 4859, sav ostali poganski grobni materijal grupiran je na manjem prostoru oko bazilike i kasnoantičkih grobova na k. č. 4407-4413. Dok je cemeterij s desne strane puta za Salonu, nalazi pripadajući poganskom groblju s njegove su lijeve strane.

Oko 600 m istočno od cemeterija mjesto je nalaza druge grupe kasnoantičkih (starokršćanskih) ukopa, na k. č. 4331 i 4332. Udaljenost između ova dva položaja s izrazitom gustoćom ukapanja čini se prevelika da bi bili dio jedinstvenog starokršćanskog kompleksa. Uz ovu drugu grupu grobova (za koju bismo mogli pretpostaviti čak i postojanje pripadajućeg kultnog objekta (?)) treba povezati nalaz spomenutog poklopca poganskog sarkofaga A 4859, otkrivenog još stotinjak metara istočnije.

Iz navedenog, čini se da na vranjičkom poluotoku ne postoji velika, organizirana nekropola duž komunikacije od bedema Salone, već se tu radi o jednom ili dva manja groblja, na kojima su ukapani pripadnici zajednica u ageru. Za njihove potrebe u kasnije doba izgrađena je cemeterijalna bazilika na položaju Čučine kuće.

Željko Miletić: EASTERN AND SOUTH-EASTERN NECROPOLIS IN
SALONA

S u m m a r y

Eastern necropolis functions from the first decades of the 1st c. A.D. stretching from Porta Caesarea to Zgon, a little more to the east from Porta Andetria. Walled tomb areas of necropolis were built around the longitudinal communication line in Salona, along the now nonexisting branch of the river Salon (Jadro). The necropolis widened during the 2nd century to the east up to the Jadro spring and the burials on that area were intensive in the 3rd century A.D.

South-eastern necropolis stretches to the locality "Five bridges" and over Otok (=Island), then goes to the left bank of Jadro river following the road towards Epetium. The inscriptions about the tombs areas adjoining "*ad viam munitam*" are related to this Roman road. Burials on this necropolis continue from the 1st to the 3rd and the 4th century A.D. on the left bank (sites Japirko and Bašo).

Along the communication line towards today's Vranjic there are two smaller cemeteries in which the members of the *ager* community were buried. Cemeterial basilica was built for their use later at Jurić's house.